

**БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ДАРСДАН ТАШҚАРИ
ТАРБИЯВИЙ ФАОЛИЯТНИ АМАЛГА ОШИРИШГА ТАЙЁРЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК
ИМКОНИАТЛАРИ**

Бахронова Адиба Исмоиловна

*Бухоро давлат университети
бошланғич таълим методикаси кафедраси
катта ўқитувчиси*

Аннотация: *Ушбу мақолада бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини дарсдан ташқари тарбиявий фаолиятни амалга оширишга тайёрлашнинг педагогик имкониятлари, тарбиявий тадбирларга қўйиладиган талаблар, воситалар, усуллар, ёндашувлар ҳақида фикр юритилган. Шунингдек, мақолада тарбиявий тадбирларни ташкил этишга оид методик тавсиялар баён қилинган.*

Таянч сўз ва иборалар: *дарсдан ташқари тарбиявий фаолият, бошланғич синф ўқувчиси, педагогик талаблар, воситалар, усуллар, технологиялар, педагогик маҳорат, вазиятни баҳолаш, тадбир иштирокчиси.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются педагогические возможности подготовки будущих учителей начальных классов к внеурочной воспитательной деятельности, требования, средства, методы и подходы к воспитательной деятельности. В статье также содержатся методические рекомендации по организации воспитательной деятельности.*

Ключевые слова и фразы: *внеурочная образовательная деятельность, младший школьник, педагогические требования, средства, методы, технологии, педагогическое мастерство, ситуационная оценка, участник мероприятия.*

Annotation: *This article discusses the pedagogical possibilities of preparing future primary school teachers for extracurricular educational activities, the requirements, tools, methods and approaches to educational activities. The article also contains methodological recommendations for the organization of educational activities.*

Key words and phrases: *extracurricular educational activities, primary school student, pedagogical requirements, tools, methods, technologies, pedagogical skills, situation assessment, participant of the event.*

Бошланғич синф ўқувчиларининг таълим-тарбия тизимида, жумладан уларнинг ахлоқий тарбиясида педагогнинг роли беқиёсдир. Бола ҳаётининг катта қисми айнан педагогик фаолият жараёнида кечади, унинг характери, ҳаётий қарашлари, маънавий-ахлоқий қадриятлари, яъни унинг шахсининг фундаментал сифатлари шаклланади. Айнан шунинг учун педагог шахси – “улғайишнинг идеал образи” ҳисобланиб, унга кўра унинг яхлитлиги, уйғунлиги ва биринчи навбатда маънавий-

ахлоқий қадриятлари ва установкалари боланинг шаклланишида ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида[1] “узлуксиз таълим тизими мазмунини сифат жиҳатидан янгилаш, шунингдек профессионал кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш, ёшларни тарбиялаш ва уларнинг бандлигини таъминлашда мактабдан ташқари таълимнинг замонавий усуллари ва йўналишларини жорий этиш, ёшлар таълим-тарбияси учун қўшимча шароитлар яратишга қаратилган комплекс чоратadbирларни ўз ичига олган бешта ташаббусни амалиётга татбиқ этиш” таълим тизимининг устивор йўналишлари сифатида белгилаб қўйилган.

Дарсдан ташқари тарбиявий фаолиятни амалга оширишда тарбиявий тadbирларнинг тутган ўрни беқиёс. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари тарбиявий тadbирларни ташкил этишда қуйидаги методик тавсияларга амал қилиши мақсадга мувофиқ. Яъни:

1. Тарбиявий тadbирнинг вазифаларини аниқлаштириш унинг самарадорлигини оширишнинг зарур шартидир. Мазкур вазифалар маҳорат билан талқин этилган ва тарбияланувчиларга етказиладиган бўлиши керак. Тарбиявий тadbир ташкилотчилари ўқувчиларга ўз нуқтаи назарларини мажбуран ўтказмасликлари керак: тарбияланувчиларни зарур қарорлари қабул қилишга, гўё ўз қарорлари сифатида қабул қилинадигандек ишонтириш зарур.

2. Ҳар қандай тарбиявий тadbир фаол ва мажмуавий йўналиш асосида лойиҳалаштирилади. Биринчи йўналиш ўқувчиларнинг жонли, ижодий, қизиқувчан фаолиятини талаб этади ва зарурат туғилганда, тиришқоқликни, фаол ҳаракат қилишни талаб этувчи вазиятларни танлашга йўналтиради. Иккинчиси эса, мураббий-тарбиячидан ҳар бир вазифани ҳар томонлама самарали амалга оширишни талаб этади.

3. Тарбиявий тadbирлар жараёнида ҳал қилиниши лозим бўлган барча вазифалар кутиладиган натижалар билан мос бўлиши лозим. Тарбиявий тadbир вазифаларини ойдинлаштирилган тарбиявий мақсад асосида белгилаб олинади

4. Тарбиявий ишлар мазмунини унинг вазифалари ва амалга ошириш шароитлари билан боғлиқ ҳолда белгилаб олиш ниҳоятда муҳимдир. Материал танланаётганда, у тарбияланувчиларнинг тарбиясига ижобий таъсир этиш томонларига эътиборни қаратиш лозим. Тарбиявий ишларда турли хатоларга йўл қўймаслик учун мураббий-тарбиячи талабаларнинг нуқтаи назарлари ва қизиқишларини инobatга олган ҳолда уларни ривожлантириши, шунингдек, уларга таяниб иш олиб бориши керак.

5. Мақсадга мувофиқ шакл, метод ва воситалар тарбиявий ишларнинг ҳар бир босқичи учун алоҳида лойиҳаланади. Бунда технологик компонентларнинг имкон қадар фаоллик, ташаббускорлик, мустақиллик тамойилларини таъминлашга хизмат қилиши назарда тутилиши лозим.

6. Тарбиявий тадбирларни тайёрлашда ташкиллаштиришнинг юқори даражадаги аниқлигига эришишга ҳаракат қилиш лозим. Ҳар қандай тарбиявий тадбир тарбияланувчилар учун “ташкilotчилик мактаби”га айланиши керак. Тайёргарлик ташаббускорлик, талабчанлик, киришимлилик, мажбуриятларни тақсимлаш махорати, вазиятларни тезда баҳолаш каби фазилатларни тарбиялайди.

7. Тарбиявий тадбирлар нусха кўчиришни ёқтирмайди. Ўзгарувчанлик ва ҳаракат доирасининг кенглиги тарбиявий тадбирларнинг фарқловчи белгиларидир. Гуруҳларнинг, айрим ўқувчиларнинг бир-бирига жипслигидан кенг фойдаланишга интилиш яхши натижа беради. Тарбиявий тадбирларни лойиҳалаш чоғида, бир гуруҳда мувафақият келтирган тажриба иккинчисида айнан шундай натижани бермаслиги мумкинлигини эсда тутиш керак.

8. Тарбиявий тадбирлар турли-туман бўлиши керак. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчилар ёрқин ишларни узоқ эслаб юрадилар, шу боис бундай тадбирларни такрорлаш мақсадга мувофиқ эмас, чунки у аҳамиятини йўқотиши мумкин. Тарбиявий тадбирларни ҳар доим янгисини топиш қийин, аммо уларни амалга ошириш технологиясини қайта ишлаб чиқилиши мақсадга мувофиқ.

9. Тарбиявий тадбирлар эмоционаллик, юқори жўшқинлик асосида лойиҳалаштирилиши лозим. Маълумки, ҳаяжонга тушган киши ниҳоятда таъсирчан бўлади. Ҳар бир тарбиявий тадбирда ўқувчиларнинг ҳаётига яқин, ҳамоҳанг бўлган жиҳатларни топиш ва унда ижобий хислатларни ривожлантириш, барқарор ҳаётий эътиқодни қарор топтириш, олам манзарасини ва ҳақиқатни англашга ёрдам берадиган қилиб етказиш керак.

Мақсад, мазмун, шакл категориялари тарбия жараёнининг моҳияти (у нимага қаратилган, нимани тўлдиради, нимага йўналтирилган, қандай шаклда тугалланади)ни очиқ беради. Бироқ, тарбия моҳиятини ёритишда қандай қилиб тарбиялаш саволи билан алоқадор яна бир муҳим категория ҳам мавжуд. Бу тарбия методи тушунчасидир.

Тарбия методи (юнонча “методос” – йўл) тарбия мақсадига эришишнинг йўли. Таълим муассасаси амалиётига татбиқ этилганда, методлар – бу тарбияланувчиларнинг онги, иродаси, туйғулари ва хулқига таъсир этиш усуллари дидир[2].

Тарбиянинг мутлақо янги методларини яратишга ҳамма мураббий-тарбиячининг кучи етмайди. Методларни такомиллаштириш муаммоси доимо мавжуд, ҳар бир мураббий-тарбиячи ўзининг имкониятига кўра уни ҳал қилади, тарбия жараёнининг аниқ шарт-шароитларига мос равишда ўзининг хусусий қарашларини ифода этиш асосида умумий методикани бойитади. Тарбия методларини бундай хусусий такомиллаштириш тарбия усуллари деб аталади.

Тарбия усуллари – умумий методнинг бир қисми, алоҳида ҳаракати, янада аниқлашуви. Образли айтганда, усуллар – бу қўйилган мақсадга тезроқ эришиш учун тарбиячи ўзининг тарбияланувчилари билан йўл очадиган ўрганилмаган сўқмоқ. Агар

уни бошқа тарбиячилар ҳам фойдалана бошласа, у ҳолда аста-секин усуллар кенг устунли йўллар – методларга айланиши мумкин. Тарбия метод ва усулларини билиш, уларни тўғри қўллай олишни эгаллаш – бу педагогик маҳорат даражасини белгиловчи муҳим тавсифлардан бири. Тарбия метод ва усулларининг алоқадорлиги ана шунда[3].

Амалиётда тарбия воситалари тушунчаси ҳам ажратилади. Усуллар деганда таъсир кўрсатишлар бирлиги, восита деганда, усуллар йиғиндиси тушунилади. Восита – бу усул ҳам эмас, метод ҳам эмас. Масалан, меҳнат – тарбия воситаси, бироқ уни кўрсатиб бериш, меҳнатни баҳолаш, ишдаги хатони кўрсатиш – бу усуллар. Сўз (кенг маънода) – тарбия воситаси, бироқ реплика, таққослаш – усуллар. Бу билан боғлиқликда баъзан тарбия методлари қўйилган мақсадни мувафақиятли амалга ошириш учун фойдаланиладиган усул ва воситалар тизими сифатида аниқланади. Худди шунингдек методнинг тузилишида усуллар ва восита албатта мавжуд бўлади.

Тарбиявий тадбирларни лойиҳалаш босқичининг яна бир муҳим таркибий қисми – баҳолаш ва рефлексиядир. Педагогик баҳолашнинг ҳозирда икки тури қўлланилади: очиқ педагогик баҳолаш ва ёпиқ тарздаги педагогик баҳолаш. Шахснинг субъектив мустақиллигини интенсификация ривожлантиргани боис, тобора самарали ҳисобланган ёпиқ тарздаги педагогик баҳолаш алоҳида аҳамият касб этади.

Замонавий тарбия амалиётида қуйидаги тарзда ифодаланиши мумкин бўлган ёпиқ тарздаги педагогик баҳолаш тобора катта аҳамият касб этиб бормоқда:

“Мен – хабар”, ҳаётини ҳодиса билан боғлиқ ўз ҳолати ва кечинмаларини овоз чиқариб маълум қилиш (масалан: “Ёши катталар ёки мансабдорлар менинг ёнимда кичикларга қўпол гапирса, мен доим ўзимни ноқулай ҳис қиламан”);

“Сен – хабар”, талаба бирор иш содир қилган вазиятда унинг тахмин қилинган ҳолатини овоз чиқариб айтиш (масалан: “Сен жуда хафа бўлганинг ва ўзингни назорат қила олмаганинг учун шундай қилган, энди афсусланаётган бўлсанг керак” ёки “Бажармадингми, демак бажаришинг керак!”);

баҳолаш ваколатини ўқувчи зиммасига юклаш (масалан: «Сен нима дейсан? Ўз хатти-ҳаракатингни қандай баҳолайсан?»); кечиктирилган баҳо (“Ҳаммасини кейинроқ муҳокама қиламиз”) ва бошқалар[4].

Рефлексия – фаолият натижаларини шахснинг ўзи томонидан баҳоланиши: “Менга берилган вазифани яхши бажардимми?”, “Тадбирда иштирок этишда жараёнида нималарни ҳис қилдим?”, “Ўзимни қай тарзда намоён этдим?”, “Тадбирдан қониқиш ҳосил қилдимми?”.[5]

Тарбиявий ишларни режалаштириш босқичи мақсадни кўзлаш босқичидан кейин бошланади ва ундан фақат назарий жиҳатдан фарқланади, аммо амалий жиҳатдан бу ажралмас жараёндир. Бу босқичда тарбиячилар олдида: тарбияланувчилар билан бирга фаолият йўналишининг барча қисмларини аниқлаш, иштирокчилар орасида мажбуриятларни тақсимлаш, уларни қандай қилиб бажариш лозимлигини кўрсатиш каби муҳим вазифалар ҳам туради.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини дарсдан ташқари тарбиявий фаолиятни амалга оширишга тайёрлашда қуйидагиларга эътибор қаратиш зарур:

1. Тарбиявий тадбирларни ташкил этишда ўқувчиларнинг тайёргарлик даражасига таяниш, уларнинг ёш ва шахсий хусусиятларини имкон даражасида кенгроқ қамраш лозим. Чунки, тарбиявий тадбирнинг фавқулудда мураккаблиги тадбир мақсадининг ўқувчилар томонидан англаб етилмаслигига, тадбирнинг нега ва нима учун ташкил этилганлиги ҳақидаги ноаниқ тасаввур эса, тарбиявий тадбирни қуруқ расмиятчиликка айлантиради. Кейинги тадбирга қизиқтириш енгил кечмайди.

2. Тарбиявий тадбир – жамоатчилик иши. Тарбиячи ўқувчиларнинг тадбир ишланмасини тузишнинг ниҳоятда масъулиятли иш эканлиги, ўқувчи амалга ошираётган ҳар бир босқичнинг бошқа босқичлар билан албатта боғлиқлиги ва бир-бирини тақозо этиши ҳис этишига имконият яратиши лозим.

3. Мураббий-тарбиячи режалаштиришнинг тармоқли методикаси, кўрғазмали, осон ўқиладиган ва тушунарли чизма режалар тузиш методикалари билан таниш бўлиши лозим. Ўқувчилар билан уларни ўрганиш ҳамда тарбиявий тадбирни режалаштиришда тармоқли чизмани қўллаши мақсадга мувофиқ.

Олий таълим муассасаларида тарбиявий тадбирларни ташкил этишнинг асосий қоидалари:

бажарилиши лозим бўлган ишларнинг мақсадини аниқ белгилаш, ҳаракатни бошидан охиригача яхлит тасаввур қилиш (нимага эришиш керак?);

тарбиявий тадбир иштирокчилари учун аниқ вазифаларни белгилаш (қандай ҳаракатлар воситасида эришиш мумкин?);

кутилаётган иш учун барча зарурий нарсаларни тайёрлаш (нималар

ёрдамида эришиш мумкин?); натижаларни аниқлаш учун муайян мезонларни белгилаш (эришилган миқдор қанча?);

жавобгарлик, вазифани бажаришга масъул ва ҳисобот вақтини тақсимлаш (мақсадга эришилганликни нима билан рағбатлантириш мумкин?);

ташкилий тизимни уюштириш воситаси сифатида ижрочиларга йўл-йўриқ кўрсатиш (қандай қилиб эришиш мумкин?)[6].

Синфдан ташқари таълим-тарбиявий тадбирларни ташкил этиш ва ўтказишда қуйидагиларга эътибор қаратиш талаб этилади:

- бошланғич синф ўқувчилари билан ўтказиладиган синфдан ташқари тадбирларга раҳбарлик қилишда ўқитувчи ёш даврлари психологиясини билиши ва индивидуал хусусиятларга эътибор қаратиши;

- ўқитувчи синфдан ташқари тадбирлар орқали ўқувчиларда ахлоқий тарбияланганлик кўникмаларини ривожлантириш йўллари, усулларини тўғри танлаши;

- ўқитувчи синфдан ташқари тадбирлар жараёнида ўқувчиларни изчил тарзда ахлоқий тарбияланганлик кўникмаларини ривожлантиришга ўргатиши.

Хулоса қилиб айтганда, бошланғич синф ўқувчилари билан амалга ошириладиган ҳар қандай таълим-тарбиявий тадбирлар уларнинг дарсда олган билимларини тўлдириши лозим. Шу жиҳатдан қараганда, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини ўқувчиларни ахлоқий тарбиялашга тайёрлашда дарсдан ташқари иш шаклларида тўғри фойдалана олиш ҳам муҳим педагогик аҳамиятга эга. Мазкур таълим-тарбиявий тадбирларнинг узвийлиги ва узлуксизлигини таъминлаш ўқувчиларнинг билиш фаолиятини фаоллаштиради, қизиқишларини оширади, истеъдодларининг намоён бўлишига имконият яратиб беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Хакимова, М. Х. (2017). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ. In Сборники конференций НИЦ Социосфера (No. 32, pp. 101-102). Vedecko vydavatelske centrum Sociosfera-CZ sro.
2. Касимов, Ф. М., Касимова, М. М., & Хакимова, М. Х. (2016). Специфические принципы построения системы учебных задач. Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения, (50-2), 58-62.
3. Hakimova, M. K. (2019). THEORITICAL AND METHODOLOGICAL BASES OF THE NON-PROBLEMS FOR THE DEVELOPMENT OF THE MATHEMATICAL THINKING IN PRESCHOOL AND INITIAL TRAINING. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(4), 356-363.
4. Хакимова, М. Х. (2020). Проблемы обеспечения преемственности дошкольного и начального образования при формировании математических понятий у учащихся. In European reseach: innovation in science, education and technology (pp. 69-71).
5. Homitovna, H. M. (2020). A model of continuity in the formation of mathematical concepts in kindergarten and primary school pupils. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 10(11), 1756-1764.
6. Sadulloyeva, M. (2022). МАКТАВ О 'QUVCHILARI ORASIDA DEVIANT XULQ-ATVOR SABABLARI, SHAKLLARI VA KORREKSION ISHLAR. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz), 17(17).
7. Kurbanova, S. (2021). TEXNOLOGIYA DARSИ JARAYONIDA TALABALARNING MENNAT TARBIYASINI SHAKLLANTIRISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz), 3(3).
8. Бахронова, А. И. (2021). БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ДАРСДАН ТАШҚАРИ ТАРБИЯВИЙ ФАОЛИЯТНИ АМАЛГА ОШИРИШГА ТАЙЁРЛАШ ЙЎЛЛАРИ. Scientific progress, 2(6), 1074-1082.
9. Бахронова, А. И. (2021). БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ЎҚУВЧИЛАРНИ АХЛОҚИЙ ТАРБИЯЛАШГА ТАЙЁРЛАШДА ДАРСДАН ТАШҚАРИ ИШ ШАКЛЛАРИ. Scientific progress, 2(6), 1083-1089.

10. Наврузова, М. Г. (2020). Креативность педагога-условие инновационности его профессиональной деятельности. Вопросы науки и образования, (11 (95)), 109-111.
11. Вахронова, А. (2022). БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ДАРСДАН ТАШҚАРИ ТАРБИЯВИЙ ФАОЛИЯТНИ АМАЛГА ОШИРИШГА ТАЙЁРЛАШ ЙЎЛЛАРИ. Физико-технологического образование, 1(1).
12. Bakhronova, A., & Sadirova, M. (2021). PROBLEMS OF TRAINING WITH THE FAMILY IN EXTRACURRICULAR EDUCATIONAL ACTIVITIES. In World science: problems and innovations (pp. 216-218).
13. Ismoilovna, B. A. (2021). Problems of Training Future Primary School Teachers to Cooperate with The Family in Extracurricular Educational Activities. Middle European Scientific Bulletin, 8.
14. Omonova, D. N. Methodological fundamentals of linguistic competence in language teaching based on integrative approach. Middle European Scientific Bulletin. 2021.
15. Omonova, D. N. Q. (2021). The Linguistic competence in language teaching based on Integrative Approach. In World science: problems and innovations (pp. 213-215).
16. Omonova, D. (2022). LINGVISTIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHDA MEDIA TA'LIM VOSITALARDAN FOYDALANISH. PEDAGOGS jurnali, 1(1), 182-183.
17. Qizi, O. D. N. METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF LINGUISTIC COMPETENCE IN LANGUAGE TEACHING BASED ON INTEGRATIVE APPROACH.
18. Farmonova, S. (2021). Opportunities for the Development of the Communicative Culture of Future Teachers through the Design of Teaching. International Journal of Culture and Modernity, 11, 172-175.
19. Farmonova, S. (2019). THE TOLE OF THE PROJECT TEACHING TOOL IN DEVELOPING THE COMMUNICATIVE CULTURE OF FUTURE TEACHERS. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(6), 434-441.
20. FARMONOVA, S. M. (2020). Improvement of Professional Thinking in Future Teachers. International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology, 7(05), 251-257.
21. Khamraev, A. R. (2019). Modeling Teacher's Activity in Designing Students' Creative Activities. Eastern European Scientific Journal, (1).
22. Hamroev, A. R. (2019). Modeling activities of teachers when designing creative activities of students. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 2019.
23. Xayrullayeva, D. (2021). BOSHLANG 'ICH SINFLARDA ONA TILI TA'LIMINING ANAMIYATI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 8(8).
24. HAMROYEVA, M. (2021). BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUV. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 1(1).

25. Rasulovna, H. M. (2022). TOHIR MALIKNING ASARLARIDA ONOMASTIK BIRLIKLAR QOLLANILISHINING USLUBIY TAHLILI. BARQARORLIK VA ETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAIN ILMIIY JURNALI, 2(4), 391-398.
26. Rasulovna, H. M. THE LITERARY OF ANTHROPONYMS. Chief Editor.
27. Rasulovna, H. M. (2021). Anthroponymic forms in the text of artistic work (On the example of Tahir Malik's work). Middle European Scientific Bulletin, 10.
28. Rasulovna, H. M. (2021). Use Of Anthroponyms In Tahir Malik's Stories. Journal of Contemporary.
29. Hamroyeva, R. M. (2021). Application of Anthroponymic Units in the Works of Tahir Malik (On The Example of the Story" Devona"). Middle European Scientific Bulletin, 8.
30. Mahmudovich, S. G. U. (2022). BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI OQITISH VA TASHKIL ETISH. THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH, 1(9), 103-111.
31. Makhmudovich, S. G., & Khalilovna, A. L. BIOLOGY OF COMMERCIAL PREDATORY FISH, LOWER REACHES OF THE ZARAFSHAN RIVER BASIN. Chief Editor.
32. Сайфуллаева, Р., & Ҳамроева, Ҳ. (2010). НЕКОТОРЫЕ СВОЙСТВА ЯЗЫКОВЫХ ИГР О. ШАРАФИДДИНОВА ОБРАБОТАНЫ В ЭЛЕКТРОННОМ ФОРМАТЕ. Наука и новые технологии, (1), 293-295.
33. Mahmudovich, S. G. U., & O'tkirovich, Y. F. (2021). Methods of teaching younger students the ability to solve cognitive tasks of environmental protection. Middle European Scientific Bulletin, 11.
34. Алимова, Л. Х., Гафарова, С. М., & Сайфуллаев, Г. М. (2018). Нарушение обмена энергии в митохондриии печени при гелиотринном гепатите. Вопросы науки и образования, (10 (22)), 14-15.